

24.02x30.38	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	08/2021	78372560-8
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

מתקן עולם

עיונו התלמודי של פרופ' מנחם כהנא נעשה "מלמטה למעלה" - מדיון מדוקדק בסוגיות להבנת מגמותיהן, תוך זהירות מקביעות כלליות. מחקר החותר לאמיתה של תורה / עוזי פוקס

כל מי שלמד סוגיות מן התלמוד הבבלי יודע שמדובר בלימוד לא פשוט. הסוגיות עשויות לעבור מנושא לנושא תוך יצירת מבנים סבוכים, תי-רוצים על קושיות נראים לעיתים דחוקים, התלמוד מתקן את לשון המקורות שלפניו, והוא עשוי לפרש את המקורות תוך העמדתם במקרים ספציפיים מאוד ("אוקימתות"). הקשיים הללו ודומיהם גלויים לעין, ובמשך השנים הם זכו לניסיונות פירוש והסבר של ראשונים ואחרונים. למעלה ממאה שנים מנסה גם המחקר התלמודי להתמודד עם שאלות אלה ואחרות בכלים מחקרניים.

לאחרונה התפרסם ספרו של פרופ' מנחם כהנא, "מפני תיקון העולם", המציע פירוש מחקרי שיטתי לפרק הרביעי במסכת גיטין. כהנא התפרסם במחקר ריו הרבים וסוללי הדרך בתחום מדרשי ההלכה, והספר הנוכחי הוא ספרו הראשון בחקר התלמוד הבבלי.

התבוננות במשפט הסיום של המבוא לספר מבהירה את חידושו המרכזי: "חודשנות הגדולה של התלמוד ועריכתו הספרותית המושכלת המוקפדת נעלמה מעינינו של רוב לומדיו, ואין זה מפתיע כי דווקא מבט פיילוגייהיסטורי ספרותי סדיר... מאפשר להתרשם נכחה מעצמת פועלם היצירתי של חכמי התלמוד ועורכיו".

עין שאינה מיומנת לא תבחין בחידוש שבמשולש דרכי הלימוד שכהנא מציע. הצירוף "פילולוגיהיסטורי" ריי" מציינ דרך לימוד ומחקר מקובלת שמנסה להשתמש ב"פילולוגיה" - כלומר עיון בנוסחים עתיקים מתוך הבנת הלשון שהמקורות הקדומים השתמשו בה, וכן ב"היסטוריה", כלומר, הבנה של מקורות לאור ההקשר ההיסטורי שבו נאמרו או נכתבו. כך למשל, קטע במשנה נה צריך להתפרש לאור כתיב היד הטובים של המשנה, מתוך הבנת שימושי הלשון של תקופת חז"ל, שעשויים להיות שונים ממונחם בעברית של ימינו; ומתוך הבנת ההקשר ההיסטורי שבו הדברים נאמרו, כלומר המציאות ההיסטורית של ארץ ישראל בזמנם של התנאים.

ואכן, כהנא דן ביסודיות בנוסחי המשנה ובסוגיות התלמוד, ולכל סוגיה הוא מקדים גם את רשימות המי קורות המקבילים וגם "מבחר חילופי נוסחאות". בניגוד לדרך הרישום המקובלת של חילופי נוסחאות, כהנא מציינ הערות וביאורים לנוסחים השונים. כמו כן, הוא עומד על משמעותן של מילים שמשמעותן לא הובנה, מבאר את דרכי העריכה של הסוגיות ועוד.

היד המכוונת

רוב הפרק הרביעי בגיטין עוסק בתקנות שונות שנועדו ל"תיקון עולם", ועניין מיוחד יש בניסיון של המחבר לחשוף את הצורך החברתי וההיסטורי לתקן תקנות ממין זה. למשל, למשנה הקובעת ש"המוכר שדהו לנכרי לוקח ומביא בכורים מפני תיקון עולם", מקדיש כהנא דיון בשאלה האם הגרסה היא "לוקח ומביא" או "לוקח מביא", ולאור זאת הוא מפרש את

אחת מתקנות חז"ל "מפני תיקון העולם". כתובה מאיטליה, שלהי המאה ה-18. צילום: גטי אימג'ס

מתרחק מהשאלות הגדולות

דרך הפירוש הזו, "מלמטה למעלה", מאפיינת את הכתיבה של המחבר. הוא מפרש את הסוגיות כשלעצמן ומגיע למסקנותיו על סמך העיון באותן סוגיות, ונמך נע מקביעות על דרכו של התלמוד הבבלי או מקורות חז"ל באופן כללי. כאשר הוא גולש לאמירות כלליות הוא מנסח אותן בדרך כלל על דרך השלילה, כלומר: הוא מסתייג מתפיסות רווחות. בין השאר הוא מסתייג מהקביעה של חלק מן החוקרים לראות בכל ה"סתמא דתלמוד" מקורות מאחרים (עמ' 16), ומן הטענה שיש מימרות אמוראים ש"אינן אלא פרי יצירתם של בעלי סתם התלמוד" (47); הוא אף מסתייג מהנטייה לראות את עריכת התוספתא כמאחרת למשנה (31-32).

דרך מחקר זו מבהירה גם את חסרונו של מבוא נרחב או סיכום לספר. נראה שכהנא מסרב לעסוק ב"שאלות הגדולות" של חקר התלמוד הבבלי כשלעצמן, ומעדיף לנהל את הדיונים בשאלות אלה אגב דיון בסוגיה זו או אחרת. וכך הוא מציינ במפורש בפתיחת הספר בישם אחד ממוריו: "קידום מחקרו של התלמוד הבבלי לא יושג בעזרת מבט חיצוני מסכם על חכמים, תופעות ושיטות, או אגב עיון רופף בקטעי סוגיות מודמנות, כי אם על ידי ניתוח ממצה של סוגיות כיחידות ספרותיות שלמות".

באופן אישי מצאתי בספר משב רוח מרענן בהוספת הדגש ה"ספרותי" למחקר התלמודי הקלאסי. בשנים שבהן הייתי תלמיד של כהנא באוניברסיטה העברית בירושלים, מחיצה של ברזל ניצבה בין מתודות המחקר של החוג לתלמוד לבין אלה של החוגים לספרות. סימן יפה למחקר הוא שדיסציפלינות שואלות את המייטב מדיסציפלינות אחרות. לעיתים עירוב התחומים גובל באי מחויבות לאף לא אחד מהם. כהנא אינו נופל לבור הזה, וחידושו מצביח גבה של מחקר תלמודי יסודי ושיטתי שנתווספו לו כמה היבטים ספרותיים.

כהנא מודע לכך שהחיפוש אחרי מגמות אינו חדי-משמעו ושהוא גולש לתחום ההשערות. כלומר, בני-

המוכנים השונים של "לוקח" לפי כל אחת מן הגרסאות. נוסף על כך הוא דן בשאלה ההיסטורית "מה הוא פשרה של תקנה זו ואיזה קלקול באה לתקן".

אך כאמור, כהנא נקט בפירוש שאינו רק "פילולוגיהיסטורי", אלא גם "ספרותי", במונח של ראיית הסוגיה כיחידה בנויה ומסודרת. לידו, הסוגיות אינן אוסף של קושיות ותירוצים, הבאת מקורות ופירושים, אלא יחידה ספרותית שיד מכוונת עיצבה אותה מתוך מגמה מסוימת. עורכי התלמוד לא היו רק מלקטים ומאספים פסיביים, אלא עורכים פעילים שבנו את הסוגיות כדי להוביל למסקנות מסוימות.

עצם התפיסה הזו אינה חידוש של כהנא, כפי שהוא מציינ במבואו, וכבר הקדמונים נקטו בה לעיתים. כך למשל קבעו בעלי התוספות שפירוש דחוק של משנה ניות וברייתות מלמד על המגמה ההלכתית של הסוגיה: "משום דקימא לן כהנניה כמו שאפרש בע"ה, דחיק לאוקמא מתניתין כוותיה" (תוספות שבת לו ע"א).

היד המכוונת של עריכת המקורות מתוך מגמות הלכתיות ורעיוניות שונות הובלטה בשנים האחרונות בכמה מחקרים, וגם בכמה בתי מדרש וישיבות. אך המחבר מדגיש שהנושא הזה עדיין "לא פותח דיו בספרות המחקר" (עמ' 14). כהנא מקדיש חלק מן המבוא לשאלת חיפוש המגמה של עורכי הסוגיות, ובפירוד שו הוא מנסה לחשוף מגמות אלה באופן שיטתי. כך למשל הוא קובע: "ניתוח סוגייתנו והקשריה מורה כי להלכה זו אכן חתרו עורכיה" (103); "... עורכי הבבלי לא נתנו פתחון פה לעמדה זו... נראה בבירור... שצידדו בעמדת שמואל" (124); "נראה כי הסוגיה כולה נערכה בכוונת מכוון לעדן את דברים החריפים של שמואל" (171), וכאלה רבות. עם זאת, ואף שהמחבר מוצא מגמות עריכה ברוב הסוגיות שהוא מפרש, הוא מזהיר: "על החוקר לנסות להיצמד למשמע ממחקר נקי ככל האפשר של הנתונים עצמם ולא להטיל עליהם השערות ומסקנות הנובעות מהנחותיו הקדומות".

מפני תיקון העולם תלמוד בבלי מסכת גיטין פרק רביעי מנחם יצחק כהנא מאגנס, תש"פ, 544 עמ'

ד"ר עוזיאל פוקס מלמד בחוג לתורה שבעל פה במכללה האקדמית הרצוג, ובמחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן

6.87x25.67	2/2	עמוד 21	שבת - מקור ראשון	08/2021	78372561-9
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

גוד לממצאים טקסטואליים או לשוניים, הניסיון למצוא את כוונתם של עורכי התלמוד איננו עולה מתוך הממצאים עצמם, אך לפעמים חשיפת המגמה עשויה לפתור קשיים במהלכה של הסוגיה. כך, למשל, הוא מציע: "השערות אלו בדבר מגמת הסוגיה עשויות לתת מענה הולם לתמיהות המתעוררות" (426). הוא מודע לכך ש"מסקנותיו של עיון מעין זה מבוססות לא אחת על ממד השערתי שאינו יוצא מגדר ספק", וכיוון שכך הוא מזמין את "הקורא המיומן ... לבחון את הצעותיי... ללא משוא פנים" (17).

עולם תובעני, מרתק וחדשני

פרופ' מנחם כהנא אינו רק חוקר מן המעלה הראשונה, אלא גם מורה בחסד. אני זוכר אותו כאחד המורים היסודיים, המעמיקים, התובעניים והמרתקים. הוא תבע מעצמו כמורה יותר ממה שתבע מאיתנו כתלמידים. למדנו ממנו גם על עמל בלתי פוסק ובלתי מתפשר בלימוד, בבדיקת המקורות ובהצעת פירושים על יסודות איתנים ככל הניתן. תחושתו כתלמיד הייתה שללימוד האקדמי והביקורתי של כהנא התלווה לעיתים גם איד שחו להט דתי, כלומר אמונה שהדרך המחקרית והביקורתית היא דרך הלימוד הנכונה של מקורותינו, ושדווקא ממנה עשויה לצמוח בשורה חדשה לעולם.

גם בספר זה, הסתובב במיטב המסורת המחקרית, עולה הדיושם שחלק מן המגמות של כהנא עצמו גר לשות מעבר לתחום האקדמי גרידא. הדבר בולט בסוף ההקדמה, שבה הוא עובר מלשון אקדמית ללשון דתית: "בספר זה הושקע מאמץ רב בחתימה לאמיתתה של תורה... רק מעטים מדבבות אלפי ישראל בדודנו המד שקיעים בלימוד התלמוד הבבלי את מרב אונם ומרצם נזקקים לעולם המחקר ומוסיפים חוכמה ודעת מפירר תיו הברוכים". בהתאם לכך הוא מקווה שהספר "יעורר לומדים נוספים להיחשף לעולם התובעני והרציני, ובה בעת המרתק והחדשני, של מחקר התלמוד הבבלי, ויזכו בכך הן להגדיל תורה והן להאדירה".

לעיתים אפשר לשמוע גם את הרהורי לבו ותפיסות עולמו של המחבר. כך, למשל באחת מהערות השוליים: "ונראה שסיפור זה, המציג את קלוונ של בנות רב נחמן ואינו חש לכבודו של רב נחמן, עולה בקנה אחד עם סיפורים תלמודיים רבים החושפים דווקא את חולשת החכמים... תפיסה חינוכית זו משקפת את ביטחונם האישי והדתי של העורכים... לעומת זאת, רבים מפ"רשני התלמוד ניסו להפך בזכותם של חכמי התלמוד בעזרת פירושים אפולוגטיים".

מעורבותו האישית העמוקה של המחבר מתבטאת גם בדרכי כתיבתו. אף שהכתיבה עניינית ומאפקת, לפעמים הוא יוצא מגדרו ומביע את תחושותיו. כך, בכתובה עתיקה שנתגלתה במדרש יהודה הוא מוצא "אישור מרשים ומרגש למנהג יהודה" (135). מדי פעם הוא גם מצרף הערכות וציונים למחקרים שהוא מזכיר. כך הוא מתייחס ל"עבודת דוקטורט המקורית", ל"דיונו המושכל", ל"השערות הנכחה" ועוד.

סוף דבר, לפנינו מחקר חשוב על הסוגיות בפרק הרביעי במסכת גיטין. עיקרו ברורים הבסיסיים של המחקר התלמודי – הנוסח, העריכה וההקשר ההיסטורי, אך ענפיו מתרוממים גם לשאלת המגמות ההלכתיות והספרותיות של עורכי התלמוד. יש לקוות שגם בשנים הבאות נמשיך לטעום מן הפירות הברוכים של המחבר בתחום מדרשי ההלכה, פירוש התלמוד הבבלי ושאר מקורות חז"ל. ●